

Борис ГУЗЬ

Діяльність УПА на Ічнянщині

Збройну боротьбу УПА за самостійну Україну зазвичай пов'язують із Західною Україною. Дійсно, активні бойові дії УПА вела на територіях Волині, Галичини, Північної Буковини, Поділля, Холмщини. Національно-визвольний рух був масовим, його підтримували широкі верстви населення. У цьому русі, зокрема, брали участь і уродженці Чернігівщини, серед воїнів УПА вже знайдено 106 вихідців з Чернігівської області, серед них і 5 жителів Ічнянщини.

Загони УПА діяли також і на територіях Лівобережної України, хоча цей рух і був менш масовим. Але документи НКВС за 1944-1945 рр. свідчать, що загони УПА, хоча і малочисельні, діяли, фактично, в усіх районах Чернігівської області.

Похідні групи ОУН з'явилися на теренах Чернігівщини ще в початковий період гітлерівської окупації, вони, використовуючи легальні та напівлегальні можливості, розгорнули активну патріотичну пропаганду серед населення. А бойові групи УПА постали уже після звільнення Чернігівщини від гітлерівців.

Останнім часом з'явилося чимало ґрунтовних публікацій вітчизняних істориків, в яких висвітлено різні аспекти збройної боротьби чернігівців під проводом ОУН-УПА. Завдяки зусиллям патріотичних громадських організацій вшановується і пам'ять учасників

Пам'ятна дошка Костю Гіммельрейху в Івангороді

визвольних змагань. В Ічнянському районі встановлено два пам'ятних знаки місцевим уродженцям, які боролися за незалежність України в лавах ОУН-УПА.

Меморіальна дошка в пам'ять про Костянтина Павловича Гіммельрейха (1912-1991), вченого-гідробіолога, поета і прозаїка, громадського діяча, учасника підпілля ОУН,

полковника УПА, командира загону спеціального призначення «УПА-Схід» була встановлена 4 вересня 2017 р. зусиллями ГО «Українська Ініціатива» у селі Івангород на

Пам'ятна дошка Василю Терібуну в Гужівці

будинку місцевої школи.

А 29 листопада 2018 р. в селі Гужівка також зусиллями «Української ініціативи» за сприяння керівництва Гужівського старостинського округу та ічнянських активістів встановили меморіальну дошку на честь Василя Івановича Терібуну (1929-?), керівника молодіжного осередку ОУН, який діяв на території Борзнянського району в 1947-1950 рр.

Василь Терібун 13 червня 1950 р. був засуджений на 25 років виправно-трудових таборів і загинув в ув'язненні.

Вивчення історії діяльності УПА на Чернігівщині продовжується, завдяки доступу до раніше закритих архівів з'являється нова інформація про участь чернігівців в збройній боротьбі УПА. Українські історики Володимир Сергійчук та Віктор Моренець опублікували документальні матеріали про діяльність УПА на Чернігівщині, в них, зокрема, висвітлена діяльність групи УПА під командуванням Олексія Савченка (псевдо «Моряк»), яка діяла в Ічнянському районі влітку 1944 р. Про діяльність цієї групи і піде мова далі.

Олексій Йосипович Савченко народився 11 березня 1919 р. в селі Бурімка Борзнянського повіту (нині Ічнянського району) в родині бувших державних селян. Його батько – Савченко Йосип Ількович, 1893 р. н., мати – Надія Федорівна, 1894 р. н. Дівоче прізвище матері було також Савченко, в Бурімці це прізвище дуже поширене. Олексій мав старшого брата Івана, який народився в 1915 р. Їх батько приймав участь у 1-й світовій війні.

Історично Бурімка дещо відрізнялася від навколишніх сіл Ічнянщини, тут ніколи не було поміщицьких володінь. Крім державних селян, які складали більшість населення, в селі мешкали і козаки, поміж них також був рід Савченків.

Родові корені Савченків ведуть у XVII століття. В сповідних відомостях церкви Святої Параскеви села Бурімка за 1787 р. записано 5 родин, одна з них дуже розгалужена, а перший відомий представник роду, посполитий Григорій Савченко, народився близько 1670-1675 рр. Було це після пограбування та спалення села в 1669 р. кримськими татарами, які входили до складу війська гетьмана Петра Дорошенка.

Церква Святої Параскеви в Бурімці. Збудована у 1868 р. на зібрані у Борзнянському повіті кошти замість церкви, яка згоріла в пожежі 1866 р.

Дитячі роки та юність Олексія прийшлися на трагічний період історії Бурімки, як і всієї України: колективізація, розкуркулювання, голодомор, сталінські репресії. Мешканці села, які більше двох сотень років вели індивідуальні селянські господарства, а їх предки ніколи не знали кріпацтва, чинили активний опір примусовій колективізації. Відповіддю більшовицької влади стали репресії.

Селян поділили на три категорії: бідняки, середняки і куркулі, до останніх віднесли найбільш працьовиті сім'ї з прибутковими приватними господарствами. Так звані куркулі першої категорії, які найбільш активно протидіяли створенню колгоспів, підлягали

кримінальному переслідуванню.

В 1930-1935 рр. до кримінальної відповідальності було притягнуто 8 осіб. Постановою судової «трійки» при Колегії ГПУ УСРР за «антирадянську агітацію і пропаганду» були вислані до Північного краю на 5 років четверо селян-одноосібників: Григорій Павлович Головань, 1876 р. н. і його син Федір (1907); Яків Макарович Головань (1892); Сергій Петрович Згода (1875). Ще двоє селян були відправлені у адміністративне заслання на 3 роки: Андрій Трохимович Кирій (1875) і Наталія Петрівна Косьміна (1893).

Куркулів другої категорії висилали разом із сім'ями в північні райони країни, уродженці Бурімки знайшлися у Східно-Сибірському краї: Никифор Нестерович Ботвинко (1903), Пантелеймон Васильович Гижа (1907), Петро Іванович Гижа (1888), Федір Микитович Гижа (1871), Іван Леонтійович Савченко (1893), Кирило Петрович Савченко (1894).

Деякі жителі, рятуючись від свавілля влади, втікали з села на Донбас, де можна було розчинитися серед приїжджих: Іларіон Іванович Бурма (1884), Григорій Іванович Савченко (1898), Павло Данилович Савченко (1899).

Спротив жителів примусовій колективізації був остаточно зломлений в результаті голодомору, в 1932-1933 рр. у Бурімці померли від голоду 34 особи, з них 9 дітей.

В підсумку всі стали колгоспниками і працювали за трудовні, матеріальна наповнюваність яких ледве забезпечувала злиденне існування.

А далі були сталінські репресії 1937-1938 рр., репресивна машина працювала на повну потужність, «ворогів народу» з Бурімки знаходили як у селі, так і за його межами: на Донбасі, у Кривому Розі, в Іркутській області. Звинувачували їх у тій же «антирадянській агітації і пропаганді», але вирокі були вже значно суворішими: 8-10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах, або вища міра покарання – розстріл.

Всього за той період знайдено 17 прізвищ репресованих жителів та уродженців Бурімки, список, мабуть, неповний, деякі з них: Гижа П.В., Іркутська область; Савченко П.Д., Донецька область – розстріл; Ботвинко Н.П., Іркутська область; Бурма І.І., Луганська область; Гузь Сергій Микитович (1879), Бурімка; Клименко Лаврентій Трохимович (1877), Ставропольський край; Савченко Іван Іванович (1882), Кривий Ріг – 10 років виправно-трудовах таборів.

Насильницька колективізація сільського господарства та масові репресії однозначно негативно вплинули на настрої та мотиви поведінки селян та їх відношення до можливої війни з Німеччиною.

Уродженець Ічні Тимофій Трегубов, розстріляний НКВС у 1937 р., писав у своєму щоденнику: «Війна!? .. Нехай що завгодно, нехай війна, потоп, землетрус, аби не це, не радянська влада зі своїми колгоспами! Все одно гірше не буде, а при кожному уряді, навіть чужоземному, легше буде жити нам, селянам, прикріпленим до землі, до колгоспу. Це зараз не життя, а каторга! Голодні, роздягнені, роззуті, і воші вже загризли. Ви подивилися би у інших, багатьох, – білизни під низом вже немає зовсім, а тільки чимось прикрите тіло зверху! А чим живі? що їдять? самі і дітлахи? Гірше, ніж скотина або свиня, аби шлунок був не порожній. Пруть туди всяку гидоту! А працювати йди! Так що, піду я чи такий же інший захищати цю владу!? Ні, дурнів тепер серед нас не знайдеш. Це було в 18-19 році, коли селянам обіцяли землю дати, так дали? Відразу ж і забрали, та ще й в куркулі записали. Ні, тепер з нас ніхто не піде».

Серед репресованих уродженців Бурімки знайдено шість осіб на прізвище Савченко, одного з них розстріляли. Доля окремих репресованих невідома. Так, Семен Якимович Савченко, 1894 р. н., сільський вчитель, був заарештований у Миколаївській області в липні 1938 р., а через п'ять місяців у слідчій справі з'явився запис «Справу припинено». Аналогічні записи є ще у двох справах. Такі записи без вказання причини припинення розслідування часто вносилися у зв'язку зі смертю звинувачених під час слідства.

Частина репресованих Савченків була пов'язана з Олексієм по чоловічій та жіночій лініях роду, були й близькі родичі. Всі ці трагічні події і сформували у Олексія Савченка стійке несприйняття більшовицької влади та бажання реваншу за її дії, бо хотілося помститися за рідних і земляків.

Опинившись на окупованій території, Олексій Савченко з ідейних міркувань вступив на службу в українську допоміжну поліцію і закінчив Ніжинську поліцейську школу. Про цю школу відомостей знайти не вдалося, але відомо, що члени похідних груп ОУН (мельниківці) з жовтня 1941 р. влаштовувалися на службу в німецькі окупаційні структури, в тому числі і в українську допоміжну поліцію, проводячи там агітацію та впливаючи на підбір кадрів. По закінченні школи Олексій Савченко став старшим поліцаєм у Бурімці.

Його батьки, а також дружина брата Наталія Кирилівна, 1913 р. н., в окупацію мешкали у селі. Там проживала і дружина Олексія, в документах НКВС вона згадується як Євдокія Савченко, хоча серед 577 осіб зі списку жителів Бурімки 1942 р. на отримання німецького посвідчення (аусвайса) жодної Євдокії немає. Після Олексія у списку йде Маруся Савченко, 1920 р. н., це єдине ім'я, де не вказано по-батькові, можливо, вона була не з місцевих.

Брат Іван був призваний в армію 1937 р., воював з початку війни, в березні 1942 р. був відправлений із запасного полку на фронт, більше інформації немає. На фронтах II-ї світової війни загинув 241 житель Бурімки.

Чернігівщина при окупації входила до складу рейхскомісаріату «Україна», Бурімка

ввійшла до складу Ічнянського гебіту, бургомістром якого був В. Олков, а комендатуру очолював цивільний німець Гросман. В селах німці відновили сільськогосподарське виробництво, у сільській общині Бурімки, створеній на основі колгоспів ім. Горького та ім. Кірова, організація праці була такою ж, як і раніше: бригади, ланки, наряди на роботу, обліковці, комірник, бухгалтер. На полях працювала, переважно, молодь, вирощували жито та просо, за що нараховували трудодні, які оплачувались зерном після обмолоту. Така форма господарювання була дуже зручною для окупаційної адміністрації.

Селяни мали і присадибні господарства, тому кожен двір забезпечував себе продуктами харчування: тримали корів, а зерна, картоплі та буряків вистачало для відгодівлі свиней і птиці. Діяла ще система обов'язкової продажі продуктів овочівництва та тваринництва з присадибних господарств, за продукти заготівельники розраховувались окупаційними рейхсмарками.

Низова ланка української допоміжної поліції, створена у селах, виконувала охоронні функції, забезпечуючи захист місцевих жителів від злодіїв, грабіжників і бандитів. Малочисельні й погано озброєні сільські відділки не були здатні на якісь серйозні бойові дії.

Так, в селі Хаєнки Ічнянського району поліцейний відділок налічував 5 чоловік, він не міг забезпечити навіть охорону зібраного збіжжя від партизанів. Після кількох випадків підпалів на полях скирт зі збіжжям урожай зернових стали звозити на садибу колгоспу, де його охороняли солдати допоміжного підрозділу німецької армії, який базувався на військових складах біля Августівки. Цей підрозділ складався з бувших військовополонених, солдати були грузинами.

А місцевих поліцаїв партизани не чіпали, за деяким виключенням, бо в поліції села служили молоді хлопці, які таким чином уникали вивезення на примусові роботи до Німеччини. Наймолодші з них, яким було по 18 років, взагалі не бачили особливої різниці між більшовицьким чи німецьким окупаційними режимами, сприймаючи окупантів просто як чергову владу. Про початок облави для відправки в Німеччину вони попереджали земляків двома пострілами підряд із гвинтівки, тоді всі ховалися по лісах, на болоті або у сусідів.

В документах НКВС було прийнято давати негативні характеристики поліцаям та обов'язково вказувати факти їхньої злочинної діяльності, як то арешти комуністів і активу, конфіскація майна та худоби, відправка місцевих жителів на примусові роботи до Німеччини, участь в операціях проти партизан та ін. Стосовно Олексія Савченка в документах фігурує лише одне «злодіяння»: він повернув жительці Бурімки будинок, відібраний більшовиками при колективізації.

Серед сільських поліцаїв були, звичайно, й ті, хто служив заради наживи і чинив злочини, зустрічалися і кримінальні елементи, але, в цілому, усталені пропагандистські штампи про поліцаїв як аморальних злочинців і зрадників є неправдивими. Для багатьох із них служба в поліції була лише справою особистого виживання і дуже часто не мала жодного політичного чи ідеологічного підґрунтя.

Так, були вони колаборантами, але якщо розглядати поняття колабораціонізму більш повно, то сюди ж слід віднести і все цивільне населення, яке працювало на окупантів у сільських общинах та в промисловості. Саме так вважав Сталін, плануючи депортувати всіх українців до Сибіру. Переселення десятків мільйонів людей вимагало величезних матеріальних затрат, тому ця ідея диктатора так і не була реалізована більшовицьким режимом.

Під час наступу Червоної армії Олексій Савченко покинув Бурімку, приєднавшись до поліцейного обозу, який відступав разом з німцями. Пересувалися на підводах, наприкінці

1943 р. опинилися в Західній Україні, там скупчилися десятки тисяч поліцаїв-східняків. Воювати далі за «велику Німеччину» ніхто з поліцаїв не хотів, треба було якось визначитися.

Дехто з них вступив до лав Червоної армії, зробити це було легко, бо польові військкомати через великі людські втрати на фронтах мобілізували і бувших поліцаїв, з ними розбиралися уже після війни. Інші збиралися в озброєні банди і грабували місцеве населення, видаючи себе за бандерівців.

Частина поліцаїв, дізнавшись про збройну боротьбу УПА на два фронти, прийняла пропозицію вступити до її лав, серед них був і Олексій Савченко. Військову присягу на вірність УПА він прийняв 1 січня 1944 р., отримавши псевдо «Моряк». До війни Олексій служив у морському флоті, так вказано в документах УПА про його військову підготовку.

На початку травня 1944 р. загін з 23 бувших поліцаїв за наказом командування УПА був посланий з обухівських лісів поблизу м. Дубно Рівненщини в Чернігівську та Сумську області, Олексій Савченко перебував у складі загону.

Вище командування УПА плекало надію, що після поразки Німеччини розпочеться війна між СРСР і західними союзниками. Саме для такого розвитку подій був створений загін спеціального призначення «УПА-Схід», яким командував полковник УПА Кость Гіммельрейх. З початком військового конфлікту між союзниками по коаліції цей загін мав захопити Київ.

Завданням загону, в якому перебував Савченко, також була підготовка до захоплення влади в Чернігівській та Сумській областях. За прогнозами керівництва УПА Німеччина мала капітулювати наприкінці 1944 р.

Поблизу Овруча сталася сутичка загону з військовою частиною Червоної армії, в результаті нерівного бою загін був розсіяний. Після сутички з 23 вояків знову зібралось лише семеро, вони переправилися через Дніпро, а потім розділилися: четверо на чолі з Олексієм Савченком вирушили в Чернігівську, а троє – в Сумську область.

До складу групи Моряка входили: Демидівський Іполит (Іовлій) Васильович («Орілець», «Дорошенко»), 1901 р. н., с. Глинськ Сумської області; Малащенко Григорій («Зозуля»), с. Камка Холминського (Корюківського) району; Кирій («Сагайдачний»), с. Круничполе Ічнянського району. Вже на Чернігівщині до групи приєднався Опанасенко Петро Мусійович з Чернігова, 1910 р. н., дезертир, він отримав псевдо «Орел».

Група «Моряка» розпочала свою діяльність на Ічнянщині в червні 1944 р. Крім проведення агітації за самостійну Україну та вербовки нових членів, повстанці мали створювати продовольчі бази до прибуття чотирьох куренів УПА чисельністю по 400 вояків у кожному.

До якихось активних бойових дій чи терористичних актів повстанці не вдавалися, бо це не входило в поставлені керівництвом УПА завдання.

Група базувалася в лісі урочища Ясківець поблизу Ічні, в документах НКВС також згадується лісовий масив між Сваричівкою і Омбишем.

Вночі 31 червня 1944 р. повстанці підкралися з двох боків до військових складів біля Августівки. При німцях тут знаходилися продовольчі та речові склади, але на повстанців чекало розчарування: з кінця листопада 1943 р. на їх місці був дислокований фронтовий артилерійський склад № 1420.

Повстанців помітили вартові, які відкрили вогонь, до них приєднався весь гарнізон складу. У відповідь повстанці випустили дві освітлювальні ракети, дали автоматну чергу та здійснили постріл з гвинтівки трасуючою кулею, а потім відійшли.

В липні 1944 р. Олексій відправив «Сагайдачного» на розвідку та для організації зв'язку в Сумську область, тож у групі залишилося четверо повстанців.

При зустрічах з місцевим населенням члени групи представлялися бандерівцями, метою яких є звільнення краю від більшовиків, та закликали селян підтримати їх боротьбу за самостійну Україну. Свідки повідомляли про зустрічі з повстанцями в селах Андріївка, Бакаївка, Бурімка, Сваричівка, Томашівка, де вони проводили пропаганду проти колгоспів, закликаючи не віддавати зібраний хліб більшовикам та погрожували спалити хліб і молотарки, якщо колгоспники не виконають їхніх вимог. Радили також не різати свиней на м'ясозаготівлі, а залишати м'ясо для себе. Голови колгоспу та сільради Андріївки отримали листи з погрозами, подібний лист залишили і голові сільради Бурімки, усно погрожували також представникам місцевої влади Сваричівки.

Листи були за підписом «командир Орел», тому чекісти спочатку помилково вважали, що в районі діє ще й група «Орла».

Олексій Савченко з метою дезорієнтації чекістів, а, скоріше, для «вагомості», поширював інформацію, що він є командиром сотні УПА чисельністю в 75 осіб.

Агітація та вибрані повстанцями методи боротьби в тих умовах виглядали дещо наївно і були малоефективними. Залякані репресіями й дезінформовані більшовицькою пропагандою колгоспники майже нічого не знали про бандерівців. Вони не вірили в можливість повалення більшовицької влади, в основній масі не підтримуючи повстанців, а більшість співчуваючих лише пасивно спостерігала і боялася допомагати.

Але все ж у «Моряка» з'явилася власна агентура: Трохименко Галина Костянтинівна («Гая»), вчителька з Вишнівки; жительки Шиловичів Задерій Наталія Григорівна («Наталка») і Педора Параска Семенівна («Паша»). Це саме матері «Паші» Олексій Савченко повернув конфіскований будинок та влаштував Параску продавщицею в магазин у Шиловичах. Ризикуючи всім, жінки збирали розвідувальну інформацію, підтримували зв'язок та виконували окремі, часто досить небезпечні, доручення «Моряка».

Не маючи дієвої підтримки місцевого населення і втративши зв'язок з командуванням УПА, повстанці діяли на власний розсуд та були змушені самостійно шукати засоби для нелегального проживання в лісі. Вони робили нічні нальоти на колгоспні ферми та комори, здобуваючи продукти харчування. При такій чисельності повстанці, звичайно ж, не могли закладати продовольчі бази, але про це завдання не забували, з'ясовуючи, в яких колгоспах є крупи та інші продукти довготривалого зберігання.

З метою ліквідації групи «Моряка» в районі була створена оперативна група із працівників ВББ УНКВС області під керівництвом замісника начальника відділу. Підключилися і оперативники контррозвідки «Смерш» Київського військового округу.

Для викриття та знешкодження груп УПА оперативники НКВС використовували таємних агентів, так званих «агентів-маршрутників». Їх вербували переважно з числа осіб, які свого часу співробітничали з німецькою адміністрацією і погодилися на співпрацю з НКВС в обмін на звільнення від кримінальної відповідальності.

В групу «Моряка» впровадили агента «Савченка», бувшого поліцейя Рудя Михайла Созоновича, 1922 р. н., с. Омбиш Комарівського району, переведеного на нелегальне становище. Групу «Моряка» він знайшов 4 серпня 1944 р. у лісі, «Моряк» його добре знав, вони в 1942 р. разом навчалися у Ніжинській поліцейській школі. «Савченко» став членом групи, йому видали зброю та присвоїли псевдо «Лютій». «Савченко» познайомив «Моряка» зі своєю дружиною, яка проживала в Омбиші і також була завербованим агентом НКВС (псевдонім «Бойко»), вона передавала оперативникам всю інформацію, отриману від чоловіка. Тож ліквідація групи стала лише справою часу.

11 серпня 1944 р. групу «Моряка» покинули «Зозуля» і «Орел», прихопивши продукти, дві гвинтівки та набой. «Зозуля» відправився додому в Холминський район, а «Орел» планував провідати в Чернігові дружину та підлікуватися. З Олексієм залишився лише

«Дорошенко», вони збиралися незабаром перебазуватися в Сумську область.

Засідку на повстанців оперативники влаштували 17 серпня в селі Омбиш. Коли «Моряк» і «Дорошенко» з агентом «Савченком» зайшли пізно ввечері в хату агента «Бойко», у сусідньому дворі на них чатувало кілька оперативників та голова сільради. Дорога з села до лісу також була перекрита.

Знаючи, що повстанці налаштовані не здаватися живими, оперативники передали агенту «Бойко» пляшку горілки зі снодійним. За вечерею ті випили по чарці горілки, але снодійне не подіяло, не допомогла і подвоєна доза.

Повстанці збиралися йти до лісу і вийшли надвір, але «Бойко» під приводом написання листівок знову запросила «Моряка» до хати, той зайшов, залишивши «Савченку» ручний кулемет Дегтярьова, що стало фатальною помилкою, бо іншої зброї у нього не було.

Коли «Моряк» сів до столу і почав писати листівки, в хату ввірвалося двоє оперативників і солдат підрозділу контррозвідки «Смерш» з автоматом. «Моряк» збив зі столу на підлогу газову лампу і в темряві намагався втекти, але був вбитий пістолетними пострілами та чергою з автомата.

Сильного фізично «Дорошенка», який чекав надворі в саду, спільно обеззброїли і скрутили агент «Савченко» з батьком та оперативник, який підоспів на підмогу. Попередньо з батька «Савченка», Созона Михайловича Рудя, була взята відповідна розписка, у оперативників це називалося «взятий на коротке вербування».

Петро Опанасенко – «Орел».
Фото з слідчої справи

Після загибелі Олексія Савченка його група фактично припинила свою діяльність, хоча НКВС і продовжувала її розробку, шукаючи решту повстанців. Приховавши факт загибелі Олексія, агент «Савченко» звів оперативників з його дружиною, вона, вважаючи їх повстанцями, виклала всю відому їй інформацію про групу.

Для розшуку «Орла» в Чернігів послали досвідченого агента-маршрутника «Катю» – Демченко Наталію Марківну, дружину поліцейя, 1922 р. н., с. Прохорів Комарівського району. «Орла» в Чернігові не було, але «Катя» через його дружину вийшла на зв'язкову Олексія Савченка «Наталку». Інші агенти втерлися в довіру до зв'язкових «Галі» та «Паші», дізнавшись про них під час допиту «Дорошенка».

«Орлу» вдалося уникнути арешту, він довго переховувався, і лише на початку 1953 р. був заарештований у Любецькому (Ріпкинському) районі у зв'язку з іншою справою. Його засудили до розстрілу з заміною на 25 років ув'язнення у виправно-трудових таборах та з наступною поразкою у правах на 5 років.

Очікуваного військового конфлікту між СРСР і західними союзниками так і не сталося, тому боротьба групи УПА «Моряка», як і інших груп, була з самого початку приречена на поразку. Але вони відволікли на себе військові резерви і особовий склад каральних органів НКВС, допомагаючи, таким чином, і формуванням УПА в Західній Україні.

Попри все, Олексій Савченко залишився вірним присязі УПА і боровся до кінця. Якщо у нього і була якась провина перед людьми через співпрацю з окупантами, то він її спокутав сповна власною кров'ю. Про це слід пам'ятати при вшануванні героїв визвольної боротьби УПА, які віддали своє життя за незалежну Україну.